

Applied Linguistics
Приложна лингвистика

КОГНИТИВНАТА ЛИНГВИСТИКА В ЛИНГВИСТИКАТА

Майя Пенчева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията предлага общ поглед към когнитивната лингвистика, нейните постулати, твърдения и основна терминология. Тя няма за цел да излага теоретичните основи на това направление в съвременната лингвистика, а по-скоро се опитва да постави когнитивната лингвистика в общия контекст на лингвистиката и да формулира нейните постижения в широка перспектива.

Keywords: cognitive linguistics, basic terminology, prospectives

Днес когнитивната лингвистика е широко известна и много млади колеги я избират като теоретична рамка на изследванията си. Затова няма да говоря толкова за същността на когнитивната лингвистика, а по-скоро за това какво място заема тя в съвременното изучаване на езика и какво значение има за другите науки.

Когнитивната лингвистика се появява в началото на 1970-те като реакция срещу формалистката лингвистика от чомскиански тип. Докато произходът ѝ е отчасти философски, тя винаги е била под силното влияние на теории и емпирични данни от други когнитивни науки, като когнитивната психология, гещалт психологията, невролингвистиката и пр. Според когнитивната лингвистика лингвистиката не се отнася просто до знанието на езика, **самият език е форма на знание** и трябва да се изучава с фокус върху значението. Това обяснява факта, че един от пионерите на когнитивната лингвистика Дж. Лейкоф, който е бил чомскианец, започва кариерата си като семантик.

Важно е да отбележа, че когнитивната лингвистика не е отделна теория, а „**когнитивно начинание**“, или по думите на някои автори – „**когнитивен светоглед**“.

Когнитивната лингвистика почива на няколко основни положения и постулати. В основата са два постулата, формулирани от Лейкоф през 1990 г. – **Постулатът за генерализация** и **Когнитивния постулат**, както и понятията като **въплътено познание** (embodied cognition) и **основаване на употребата**.

I. **Постулатът за генерализация** твърди че съществуват общи принципи, които засягат всички аспекти на човешкия език.

II. **Когнитивният постулат**: формулиране на общата характеристика на езика, която е в унисон с това, което е известно за мисленето и човешкия мозък от други дисциплини.

III. **Впълтеното познание**: човешкото мислене и концептуалната организация са функции от начините, по които нашето тяло **на хора** си взаимодейства със средата.

През XVII в. френският философ Рене Декарт развива тезата, че разумът и тялото са отделни същности, т.нар. „дуализъм разум – тяло“. Така се налага убеждението, че мисленето може да се изучава без отнасяне към тялото. В лингвистиката този рационалистски подход е най-очевиден във формалните подходи, като генеративната граматика на Чомски, във формалните подходи към семантиката на Монтагю. Те твърдят, че езикът може да се изучава като формална, компютационна система, без да се отчитат природата на човешкото тяло или човешкият опит.

Идеята за въплътяването означава, че ние притежаваме специфичен за човека поглед за живота поради уникалната природа на телата ни, т.е. нашата интерпретация на действителността е опосредствана до голяма степен от природата на тялото ни.

Така ние можем да говорим само за това, което възприемаме. От тази гледна точка, човешкото мислене трябва да носи отпечатъка на въплътения опит. Това е демонстрирано по отличен начин от Марк Джонсън в книгата му *The Body in the Mind* (1987). Според него въплътеният опит се проявява в образни схеми.

Лейкоф и Джонсън твърдят, че такива въплътени понятия могат да се разширяват системно, за да образуват по-абстрактни понятия и понятийни сфери чрез структурирани процеси, наречени концептуално проектиране.

Едно важно следствие от това, че смятаме опита и концептуализацията за въплътени, е, че това се отразява на разбирането ни за действителността. **Действителността не ни е дадена, а се конструира чрез природата на нашето уникално човешко въплътяване.** Езикът не отразява света пряко. Той отразява нашата уникална човешка интерпретация на света – нашето „виждане“ за света. Според този „реализъм на опита“ светът съществува, но нашите тела и улове представят една специфична перспектива сред много възможни. Това ограничава същността на тази действителност „за нас“.

Когнитивната лингвистика има четири основни характеристики и всяка една от тях ни казва нещо специфично за това как тя гледа на значението.

1. Езиковото значение не е просто обективно отражение на действителността, а представя определена перспектива към него и го интерпретира по определен начин. Това е свързано с начина, по който, като човешки същества, ние си взаимодействаме с действителността.

2. Езиковото значение е динамично и гъвкаво и когнитивната лингвистика се опитва да отговори на въпроса какви механизми в езика позволяват това.

3. Езиковото значение е енциклопедично и неавтономно. То не е нещо отделно от знанието ни за света. Ние сме същества не само с ум, но и с тяло, и това се отразява на начина, по който възприемаме света. Освен това ние не сме само биологични единици, а и културни и социални същества, и езикът отразява това. Това повдига въпроса за връзката между езика и други когнитивни способности.

4. Езиковото значение се основава на употребата и опита.

В резултат от тези общи постулати и принципи когнитивната лингвистика отрича изучаването на езика като самоцел. Езикът кодира и интерпретира мислите ни чрез използване на символни единици, т.е. съчетания от форма и значение, които са елементи на езика. Значението, кодирано чрез езикови символи, е „отразена действителност“ (projected reality).

Обичайно езикът е разделян на определени области, като фонология, семантика, морфология и пр. Но когнитивната лингвистика смята, че подсистемите, или „модули“, не са организирани по съществено различен начин и дори че такива модули не съществуват изобщо. Тя демонстрира това с факта, че отделни компоненти на езика споделят фундаментални особености на организация, напр. категоризация, полисемия. Съвременната когнитивна психология настоява, че категоризацията не почива на принципа „всичко или нищо“. Категориите са мъгляви (fuzzy), някои членове са по-централни, а други по-периферни. Членовете на категорията се свързват чрез семейно сходство. Това се отнася не само за обекти от действителността, но и за езикови категории, напр. морфема, дума.

Когнитивните лингвисти твърдят също, че полисемията не се ограничава до значението на думата, а е фундаментално свойство на езика. Всички области на езика демонстрират полисемия. Сравнете използването на полисемията при интерпретацията на граматикализацията. Тъй като метафората е централна черта на човешкия език, тя води до разширяване на значението, т.е. може да породява нови значения. Такива процеси се откриват в различни области на езика (лексика, синтаксис).

Тези положения произтичат от постулата за генерализация.

Когнитивна семантика

Когнитивната семантика почива на три основни принципа:

- 1) Концептуалната структура е въплътена.
- 2) Семантичната структура е концептуална структура. Значенията, свързани с думите, образуват само подмножество от възможни понятия.
- 3) Репрезентацията на значението е енциклопедична. Думите не представят строго пакетирани набори от значения, а служат като входни точки към огромни резервоари от знания, свързани с дадена концептуална сфера.

Твърдението, че значението е енциклопедично, е едно от централните в когнитивната семантика и се противопоставя на речниковата теория за значението. Според теорията за енциклопедичното знание думите винаги се разбират спрямо определени **рамки** или **сфери** на опита. Те представляват схематизация на опита (т.е. познавателни структури), представени на концептуално равнище и запазени в дълготрайната памет.

Според Филмор семантичната структура се организира спрямо концептуалното знание чрез рамки (Рамкова семантика). Друг подход е теорията на **сферите** на Лангакър (1987): репрезентацията на знанието може да се опише чрез организация по принципа профил-основа.

Нека проследим как когнитивната лингвистика има обяснителна сила при други области на изучаване на езика.

Универсалии

Общите модели, постулирани от когнитивната лингвистика и установени емпирично, са известни като **езикови универсалии**. Според когнитивната лингвистика тези общи черти се обясняват чрез съществуване на общи когнитивни принципи, споделени от всички човешки същества, наред с общия опит, споделян от всички поради въплътяването.

Езикова относителност

Все пак, като имаме предвид, че езикът отразява когнитивната организация, съществуването на междуезикова вариативност предполага, че говорещите различни езици имат различни концептуални системи.

Когнитивистите твърдят, че данните за вариативността показват, че езиците кодират много различни видове концептуални системи. Но тези различни концептуални системи са плод на обща способност за концептуализация, която се основава на общи аспекти на човешкото познание. Вместо да постулират универсални лингвистични принципи, когнитивистите постулират набор от общи когнитивни способности.

Така когнитивният подход към отношението между език, мислене и човешкия опит плюс фактът на езиковата вариативност подкрепят една по-слаба версия на езиковата относителност (наричана неоуорфианство).

Типология

Макар че когнитивистите използват общите когнитивни принципи, които управляват езика, от това не следва, че всички езици са еднакви. Много задълбочени изследвания демонстрират, че езиците могат да имат радикално различна концептуална организация и структура. Очевидно, общите когнитивни принципи не пораждат еднотипна езикова организация и структура. Напротив, вариативността е широко разпространена.

И все пак междуезиковата вариативност, изучавана от типологията, е ограничена в определени рамки. Един от вариантите на типологията е наричан „функционална типология“ и е предложен от У. Крофт (2002). Тя търси обяс-

нение за наблюдаваните модели. Отрича идеята за специализирано вродено лингвистично знание („Универсалната граматика“ на Чомски). Типологията на Крофт се доближава до когнитивната лингвистика по ориентация, като:

1) подчертава езиковата функция и употреба в обясненията на езиковите явления;

2) прави връзка с неезикови аспекти на познанието за обясняване на свойствата на езика. Застъпва идеята на когнитивната лингвистика, че езикът е отражение на въплътеното познание, което ограничава това, което е възможно да се преживее, и така е възможно да се изрази от езика.

Например: когато изследват езиковата вариативност (типологията), когнитивистите установяват когнитивни модели за ВРЕМЕ. Установени са 3 основни модела на ВРЕМЕ. Първите два се основават на егото и включват отнасяне към настоящето или „сега“. Третият се основава на времето. Тези модели са известни като: а) модел на движещото се време; б) модел на движещото се его; в) модел на темпоралната последователност.

а) В него има експериенцер, експлицитен или имплицитен. Той е егото и неговата локация представя „сега“. Егото е статично. Темпоралните моменти и събитията се концептуализират като предмети в движение. Те се движат към егото от бъдещето и след егото в миналото. Много езици (напр. английски, български) концептуализират егото с лице към бъдещето и с гръб към миналото.

Коледа приближава.

б) Времето е пейзаж, из който егото се движи към специфични темпорални моменти, концептуализирани като локации.

Наближава любимата ми част на песента.

в) Свързан с понятията „по-рано“ и „по-късно“. Не включва егото. Едно темпорално събитие се разбира спрямо друго по-ранно или по-късно темпорално събитие.

Вторник следва след понеделник.

Семантика и прагматика

Според когнитивната лингвистика, която защитава тезата за основаване на употребата, смисълът на една дума е функция от езиковата употреба или прагматичното значение. Така една дума придобива значение само в резултат от употреба.

Според когнитивната лингвистика делението на езиковото значение на семантика и прагматика е проблематично. Тази позиция е в унисон с когнитивния постулат. Знанието за това какво означава думата и за това как се употребява е „семантично“ знание.

Концептуално сливане

Теорията на сливанията произлиза от две традиции в когнитивната семантика: теорията за концептуалната метафора и теорията за менталните прос-

транства. Втората има особено място, защото в нейния център стоят динамичните аспекти на конструиране на значението. Процесът на концептуалната интеграция (сливане) е основна когнитивна операция и е централна за начина ни на мислене (Факоние и Търнър, 2002).

Тази теория демонстрира отлично мощта на човешкото познание. Езикът и мисленето не са просто композиционални. Конструирането изисква **емергентни структури**, т.е. то е повече от сумата от съставните части.

Когнитивен подход към граматиката

Лангакър, Талми, конструкторните граматикати на Голдбърг (1995), Крофт (2002), теории за граматикализацията – всички те са обединени от общи принципи като (а) символната теза и (б) тезата за основаване на употребата.

(а) Според когнитивната лингвистика фундаменталната единица на граматиката е символна единица – съчетание на форма и значение, наричано конструкция в конструкторната граматика. Така формата не може да се изучава независимо от значението. Идеята, че граматическите единици са по природа значещи, е важна теза в когнитивния подход към граматиката и поражда идеята за континуума лексикон – граматика.

(б) Важно следствие от тезата за основаване на употребата е, че няма принципна разлика между значение на езика и употреба на езика, защото значението произтича от употребата.

Граматикализация

Граматикализацията включва реанализ на съчетанието форма – значение. Тя е еднопосочна и циклична, т.е. от лексикално към граматическо, а не обратното. Лексикалната единица се развива в служебна и накрая излиза от езика и се замества от нова лексикална единица. Това е т.нар. процес на „обновяване“ (renewal).

Има три основни подхода към граматикализацията.

– Метафорично разширяване

Той е най-широко представен (Heine, Claudi, Hunnemeier, 1991). Граматикализацията е една от стратегиите за развиване на нови форми на изразяване на понятия. Резултатът води до развитие на изрази за граматически понятия.

Граматикализацията е плод на човешката креативност. При развитие на нови изрази за граматически понятия говорещият „концептуализира абстрактни сфери чрез конкретни“ (Хайне), т.е. използва се метафорично разширение. Понятията от сферата източник означават конкретни предмети, процеси, локации, части на човешкото тяло и пр. С други думи, егоцентричността (или възплътването) е общата черта, която обединява изходните понятия.

Твърди се, че граматикализацията се появява чрез човешката интерпретация (construal), т.е. свързана е с човешкия опит. Реинтерпретациите се влияят от фактори на контекста, основават се на употребата. Хайне специално подчертава връзката между прагматичните и когнитивните фактори при грама-

тикализация. Много силно тази връзка присъства в теорията на Траугот за граматикализацията.

– Теория на предизвиканото заключение (Invited Inferencing)

Според Траугот и Дашър (2002) реанализът на съчетанието форма – значение, който е характерен за граматикализацията, е резултат от ситуирана езикова употреба. Семантичната промяна е „предизвикана“ (invited) от контекста.

– Subjectification

Лангакър използва този термин в смисъл на перспектива. Той се концентрира върху това как концептуалната система може да породи граматикализация като следствие от интерпретация или перспективизация.

Постижения на когнитивното начинание

1) Представя интегриран модел на езика и мисленето. Освен влиянието си в лингвистиката и в когнитивните науки когнитивната лингвистика влияе и на социалните и хуманитарните науки.

2) Преразглеждане на емпиричните теории.

След периода на рационалистски теории за езика когнитивната лингвистика фокусира отново интереса върху емпиричната перспектива – насочва изследванията към възплътяването, опита и употребата, но остава вярна на менталисткия подход.

3) Силен фокус върху концептуалните явления. Опитва се да моделира богатството и сложността на човешкото въображение.

4) Спомага за заличаване на границата между точните и хуманитарните науки.

5) Прави от лингвистиката наука.

6) Постава фокуса върху човешкия елемент в езика и концептуализацията и от друга страна – разкрива какво значи да си човек.

Бъдещи предизвикателства

– Съществуват много конкурентни когнитивни теории и има застъпване на терминологията.

– Все още има липса на емпирична строгост.

В последните години емпиричните основи на когнитивната лингвистика се усилват R.Gibbs (2005), Seana Coulson (2000).

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Croft, W. (2002). *Radical Construction Grammar: Syntactic theory in typological perspective*. Oxford University Press.
- Coulson, S. (2000). *Semantic Leaps*. Cambridge University Press.
- Fauconnier, G., M. Turner. (2002) *The Way We Think*. New York: Basic Books.
- Gibbs, R. (2005). *Embodiment and Cognitive Science*. Cambridge University Press.

- Goldberg, A. (1995). *Constructions: A Construction Grammar Approach to Verbal Agreement Structure*. Cambridge University Press.
- Heine, B., U. Claudi, F. Hunnemeyer. (1991). *Grammaticalization: A conceptual framework*. Cambridge University Press.
- Johnson, M. (1987). *The Body in the Mind*. Chicago University Press.
- Lakoff, G. (1990). The Invariance Hypothesis: Is abstract reason based on image-schemas? *Cognitive Linguistics* (1).
- Langacker, R. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar: V. I*. Stanford University Press.
- Talmy, L. (2000). *Towards Cognitive Semantics v. I., II*. Cambridge University Press.
- Traugott, E., R. Dasher. (2002). *Regularity in Semantic Change*. Cambridge University Press.

COGNITIVE LINGUISTICS IN LINGUISTICS

Abstract. This paper offers a broad view of Cognitive linguistics, its postulates, statements and basic terminology. It does not intend to develop the theoretical basis of this trend in present-day linguistics but rather tries to place cognitive linguistics within the context of linguistics and formulate its achievements in a broader perspective.

✉ **Prof. Maya Pentcheva, DSc.**
University of Sofia
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: mayapentcheva@gmail.com